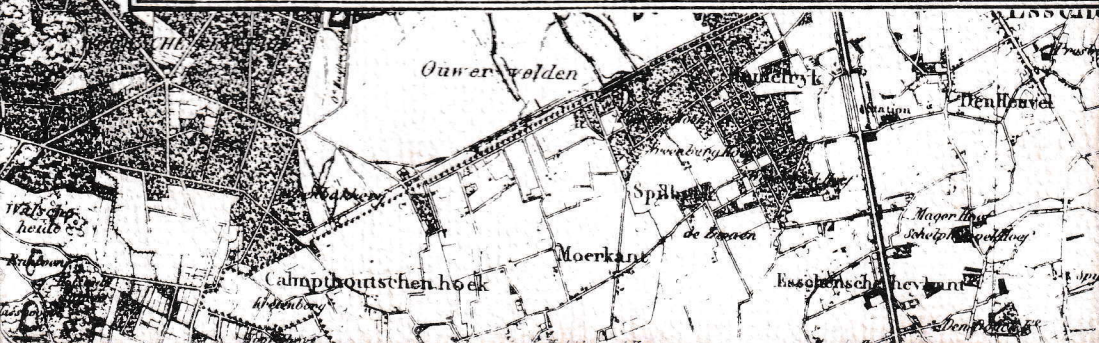

1-'91

Ingrepen in de dorpsstructuur van Wouw

1. Inleiding.

In 1982 vierde Wouw het 750-jarig bestaan. De naam komt in het jaar 1232 voor het eerst voor in de archiefstukken. 1) De kern moet niet al te lang daarvoor ontstaan zijn en is dus relatief jong. Hoe zag die eerste kern eruit, hoe verlieden de wegen ervan, waar lag de bebouwing, was er toen ook al een marktplaats? Deze en soortgelijke vragen zouden tot voor enige tijd met stellige zekerheid beantwoord zijn. Velen dachten, en in de vakliteratuur is daar tot voor kort ook vanuit gegaan, dat dorpskernen in hun opbouw, in hun hoofdopzet na hun ontstaan nauwelijks meer veranderen. Recente ontdekkingen op archeologisch gebied laten echter zien, dat de oude dorpen allesbehalve stabiel waren, maar juist uiterst dynamisch. De dorpsstructuren waren voortdurend aan verandering onderhevig. Er zijn vaak opvallende vormen van deze wijzigingen in de dorpsstructuur gevonden. Als deze van bovenaf zijn opgelegd en min of meer rationeel gepland zijn, wordt ook wel gesproken van "replanning". Bij het zoeken naar veranderingen in de dorpsplattegrond kunnen directe en indirecte aanwijzingen een rol spelen. Directe aanwijzingen kunnen zijn, schriftelijke bronnen uit die tijd of archeologische aanwijzingen. In het algemeen zijn deze aanwijzingen relatief schaars. Indirecte aanwijzingen zijn te vinden in de interpretatie van stedenbouwkundige structuren, kaartmateriaal, de vergelijking met situaties elders etc. Vaak moeten we ons behelpen met deze aanwijzingen.

Ook in de Wouwse situatie is er sprake van enkele directe en vele indirecte aanwijzingen voor replanning. Er zijn diverse sporen van "dorpsvernieuwing" (avant la lettre) uit voorbije eeuwen te traceren of te vermoeden.

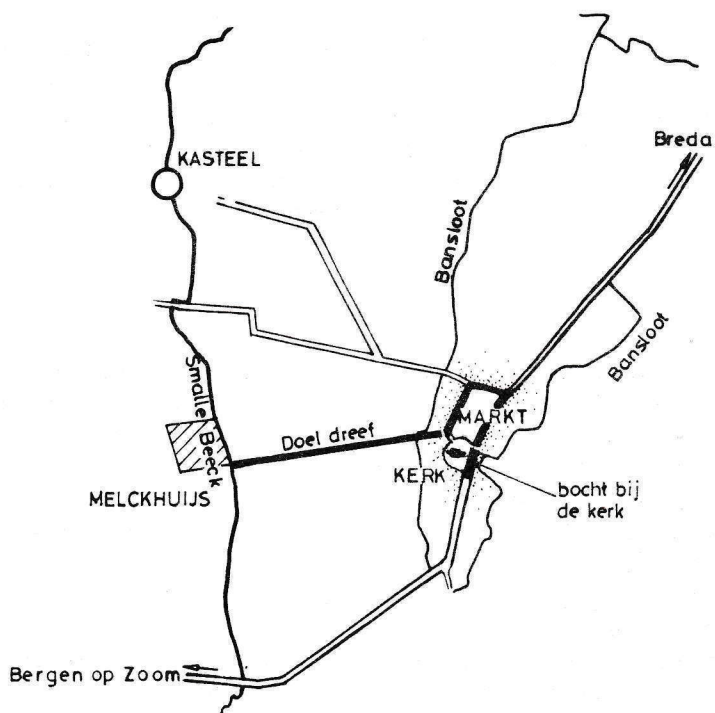

fig. 1. Overzichtskaart.

Vet aangegeven zijn de delen van de dorpsstructuur die in het artikel nader beschreven worden.

2. De oorspronkelijke situatie.

Hoe de oorspronkelijke dorpsplattegrond van Wouw eruit heeft gezien is niet meer te achterhalen. Mogelijk was het een straatdorp aan de oude handelsroute Bergen op Zoom-Breda. Diverse kernen en gehuchten in de omgeving zijn aan te merken als straatdorp (Heerle, Oostelaar, Westelaar). Mogelijk had het dorp oorspronkelijk een driehoekig dorpsplein, zoals andere dorpen in de omgeving (Roosendaal). De huidige gegevens zijn onvoldoende om hierin uitkomst te bieden.

3. De bocht in de Bergsestraat.

Een duidelijk voorbeeld van een latere ingreep is de bocht die thans nog in de hoofdweg Bergen op Zoom-Roosendaal, ter plaatse van de kerk van Wouw, te herkennen is. Hier kan overigens bezwaarlijk gesproken worden van replanning. De ingreep draagt duidelijker de tekenen van een incidentele, situationele maatregel, dan van een vooropgezet, rationeel plan.

De totstandkoming van de bocht is door W.A. van Ham e.a. kort beschreven. 2)

Zij beschrijven de volgende historische en archeologische gegevens: "In ieder geval stond ter plaatse van de tegenwoordige kerk een oudere. Resten hiervan zijn in 1947 terugggevonden bij een summier bodemonderzoek. Van het dwarschip naar het koor van de verwoeste kerk werd een sleuf gegraven. In het koor werd daarbij een muurfundament gevonden. De kerkhofmuur bleek oostwaarts verlegd te zijn; vandaar de bocht in de straat, die men nu nog aantreft. Resten van de bestrating en van het profiel van een gracht die rondom het kerkhof heeft gelopen, werden aangetroffen. Het blijkt, dat de hoofdweg Bergen op Zoom-Roosendaal, die ter hoogte van de kern Wouw een flauw gebogen verloop heeft, parallel aan het verloop van de hoogteligging ter plaatse, achter de kerk een scherpe bocht heeft gekregen om ruimte te geven aan de nieuwe absis. De nieuwbouw van de kerk vond plaats in de jaren ca.1505 tot ca.1529. Interessant is ook, dat deze weg blijkbaar voor 1505 al verhard was.

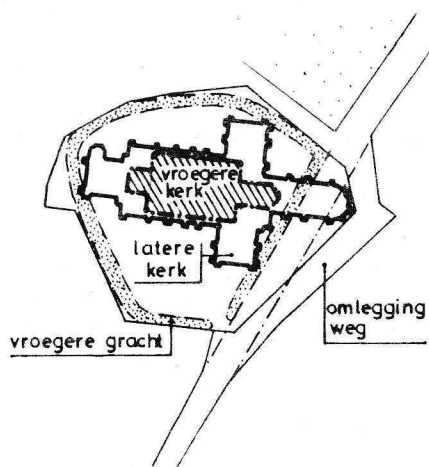

fig. 2 Bocht bij de kerk
situatie voor en na $\pm$ 1505

4. Doeldreef.

De huidige Doeldreef mondt uit in de Kapelstraat, een van de fraaie kerkpaden door het dal van de Smalle Beek. Op de landmeterskaarten van Adan uit 1792 3) bestaat de Kapelstraat nog niet. De Doeldreef liep tot vlak over de Smalle Beek en werd ook wel "Dreeff van 't Melkhuys naar Wouw" genoemd naar de hoeve Het Melkhuys aan de Smalle Beek. Deze weg heeft een opvallend recht verloop. Dergelijke lange rechte lijnen zijn in het algemeen een teken van planmatige opzet. Voor het uitzetten van rechte lijnen in een geaccidenteerd terrein is enige landmeetkundige vaardigheid nodig. De gewone man had die zeer waarschijnlijk niet en vond mogelijk andere zaken, zoals berijdbaarheid en drooglegging, belangrijker. We zien dan ook, dat de oudere wegen in het algemeen een min of meer kronkelig verloop hadden. Ze waren meer geënt op hoogteligging en grondsoorten, dan op abstracte zaken als rechte lijnen en hoeken. Rechte lijnen zijn meestal uitgezet door een landmeter en relatief jong.

Het Melckhuis was eigendom van de markies van Bergen op Zoom. De toegang tot het dorp, is voortdurend verbeterd en verbreed. 4)

In 1457 stonden Geryt Janssen alias Ellinc en zijn echtgenote het recht van overpad door hun hof en achtererf af aan de heer van Bergen op Zoom. 5)

In 1538 werden belangrijke verbeteringen aangebracht: Jacob van Engelen verkocht een perceel aan de zuidkant om de weg te verbreden en Willem Hertgeer verkocht zijn huis en boomgaard aan het dorpsplein voor hetzelfde doel. De dreef werd geheel nieuw aangelegd en aan beide zijden van een "grave" (sloot) voorzien.

Deze historische gegevens bevestigen het eerder op indirecte aanwijzingen gebaseerde vermoeden, dat deze weg planmatig tot stand is gekomen. 6)

5. De Markt.

Zijn er in beide hiervoor beschreven gevallen nog duidelijke directe aanwijzingen voor replanning, in het geval van de Markt moeten we vooralsnog genoeg nemen met alleen indirecte aanwijzingen.

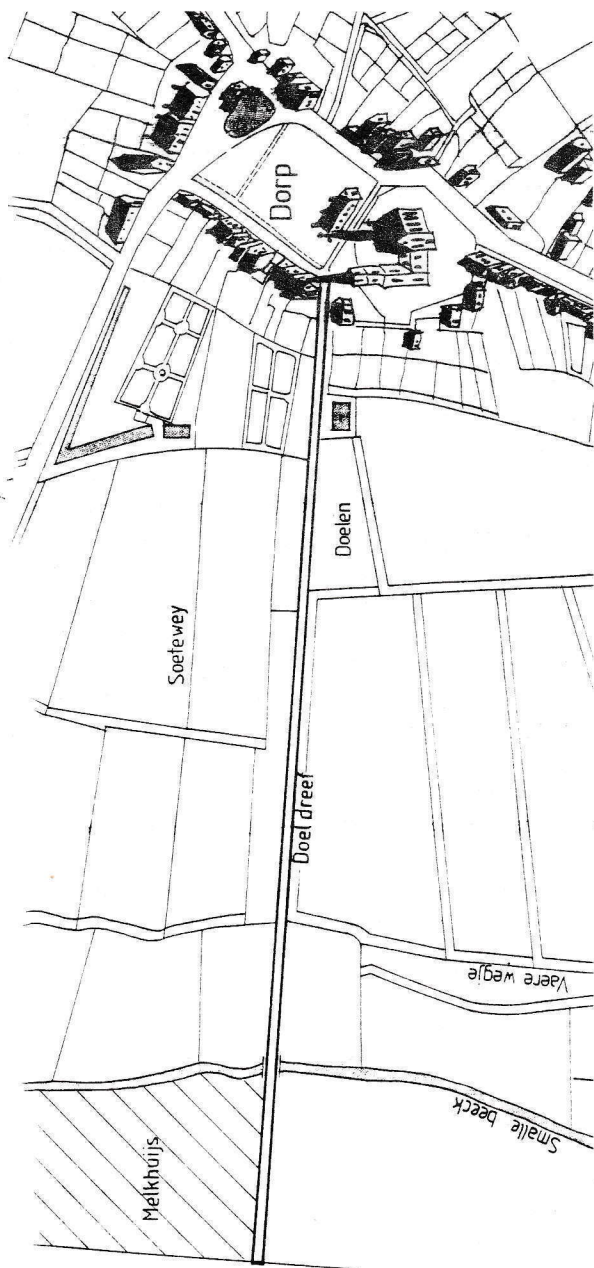

fig. 3 De Doeldreef. Op basis van de landmeterskaart van Adan 1792.

Steegh 7) wijst op mogelijke driehoekige voorgangers van rechthoekige dorpspleinen in bijvoorbeeld Hilvarenbeek en Oirschot. Wouw noemt hij niet. Het is echter verleidelijk de driehoek, die aan de noordzijde van de Markt te zien was, als een driehoekige voorganger van de thans rechthoekige Markt te zien. De drenk, een traditioneel onderdeel van een driehoekig dorpsplein, maakt deel uit van deze driehoek. Buiten de vorm is er echter geen enkel bewijs voor een voorganger van de huidige Markt. 8)

Wel zijn er indirecte aanwijzingen voor het feit, dat de Markt via replanning tot stand is gekomen:

a. Op het tijdstip van ontstaan van de kern Wouw, omstreeks het begin van de dertiende eeuw, waren de domeinen nog van overwegend belang als vorm van grondexploitatie voor het ontstaan van de geldeconomie. De geldeconomie stond nog in zijn kinderschoenen. Er was voor de "stichters" van de kern (omstreeks het begin van de 13e eeuw) dan ook geen enkele aanleiding een echt marktplein te plannen, dat immers diende voor de handel. Een driehoekig dorpsplein, dat dienst zou kunnen doen als verzamelplaats van het vee, dat naar de gezamenlijke weilanden gedreven werd (de driehoekvorm vergemakkelijkt het bijeen drijven) is wel denkbaar, maar er zijn, zoals hiervoor reeds aangegeven, geen bewijzen, dat een dergelijk plein inderdaad aanwezig was.

b. Het plein heeft twee evenwijdige pleinwanden en een vorm, die vanouds als "ideaal" wordt aangemerkt. De beide lange pleinwanden, de oostelijke en de westelijke, lopen evenwijdig aan elkaar op een afstand van 70 m. De lengte van het plein bedraagt globaal 100 m., dat is 1,4 x de breedte. Deze verhouding tussen lengte en breedte (gulden snede) wordt vanouds als ideaal gezien. Een zekere planmatigheid is uit de vorm en opzet te reconstrueren. Of hier werkelijk de gulden snede is toegepast is niet meer te achterhalen, met name omdat de zuidelijke pleinwand nogal diffuus is (nemen we de kerk als pleinwand of het raadhuisje?), zodat de exacte lengtemaat discutabel is. 9)

c. De symmetrie van de stedenbouwkundige opzet van het plein vormt een andere sterke aanwijzing voor replanning. In de oorspronkelijke middeleeuwse straten en

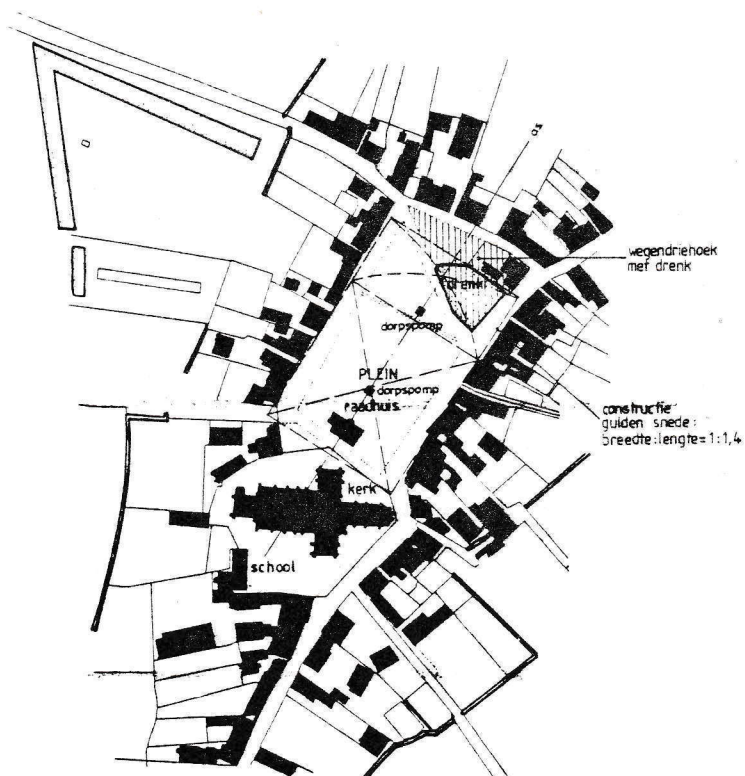

fig. 4 de Markt. Ruimtelijke analyse op basis van het kadastrale minuutplan 1832.

pleinen kwam geen symmetrie voor. Men moet echter in het geval van Wouw wel in het oog houden, dat de elementen die thans de symmetrie bepalen, in later tijd kunnen zijn aangebracht: de beide dorpspompen (1768) 10), de dubbele boomranden en de lokatie van het gemeentehuisje. Dit laatste stond echter in ieder geval al in 1577 op deze plaats. Een oude waterput (voor 1768), die in 1986 11) werd aangetroffen, lag eveneens al in de symmetrie-as.

6. Conclusies.

De conclusie dringt zich op, dat de dorpsstructuur van Wouw, zoals die tot voor de Tweede Wereldoorlog werd aangetroffen, niet alleen het resultaat is van de allereerste middeleeuwse aanleg, maar dat deze eerder een lappendeken vormt van in de loop der eeuwen tot stand gekomen detail-ingrepen.

In het algemeen blijkt onze kennis omtrent de oorspronkelijke dorpsstructuren en de lotgevallen daarvan in de eeuwen daarna nog zeer beperkt te zijn.

Is het niet eens tijd voor nederzettingsonderzoek in de kleine kernen, voor een "dorpsarcheologie", zoals de steden hun stadsarcheologie hebben?

's-Hertogenbosch, september 1990.

Jos Cuijpers.

NOTEN:

1. Zie ook: G.Groeneweg: Romeinen in Wouw?, in: De Vier-schaer VI (1988) nr.4, p.9-19.
2. W.A.van Ham en J.H.F.Bos: Geschiedenis van de St.Lambertuskerk, in: Woide...die Wouda, Wouw 1980.
3. Gemeente-archief Wouw, Pondkaarten van Wouw, Heerle en Langendijk, 46 kaarten, 1792. - A.Delahaye: Het Oud-archief van de gemeente Wouw (1577/78) 1593-1810 -z.p./z.j.ongepubl.
4. Mogelijk is het perceel, dat het "Vaere Wegje" genoemd werd (=rijweg?) een oude toegangsweg tot het Melckhuys.
5. De navolgende historische gegevens zijn ontleend aan: W.A.van Ham: Wouw in de middeleeuwen, in: Woide...die Wouda, Wouw 1980.

6. De toponiemen op bijgaand kaartje zijn ontleend aan:
A.A.G.Melis: Met de Bloischen Roei Gemeten, in: De
Vierschaer II (1984) nr.1, p.26-29.
7. A.W.A.Th.Steegh: Planning of doelmatigheid bij middel-
eeuwse nederzettingen op de Zuid-Nederlandse zandgron-
den, in: Planning in het Verleden, Nederlandse Geogra-
fische Studies 68, Amsterdam/Utrecht 1988, p.131-143.
8. Steegh (noot 7) geeft aan, dat hij indicaties heeft,
dat het marktplaats van Wouw door (re-)planning van vorm
en functie (marktrecht en -dwang) gevormd is.
9. Ik heb lang geaarzeld over publicatie van het kaartje,
waarop de gulden-snedeverdeling van de Markt van Wouw
te zien is, Enerzijds vanwege de in de tekst beschreven
onduidelijkheden, anderzijds vanwege de verkeerde in-
druk, die hierdoor kan ontstaan. De gulden snede wordt
immers al snel geassocieerd met de renaissance, toen
die regel sterk in de belangstelling stond (de dorps-
kern Borsselle is geheel volgens deze regel ontworpen)
en bijna tot ontwerp-wet voor vormgeving was verheven.
Ook in de middeleeuwen was de gulden-snedeverdeling
echter bekend. Uit de (wellicht) toegepaste maatver-
houding van de Markt van Wouw mag dan ook geen datering
worden afgeleid.
10. R.Jacobs, J.Schijven en G.Overeen: De Marktpompen van
Wouw, Wouw 1985.
11. René Hermans: Waterput op de Markt, in: De Vierschaer
IV (1986), nr.3, p.89-90.

Deze uitgave werd mede mogelijk
door de financiële steun van de
Drankencentrale "Wouw" B.V.

